

78. Там само. Арк. 260 зв.

79. Там само. Арк. 324 зв.

80. Там само. Оп. 5. Спр. 300. Арк. 155 зв.

В статье говорится об учебно-методической работе сельскохозяйственных учебных заведений советской Украины, ответственность за проведение которой лежала прежде всего на факультетских и цикловых комиссиях. Автор характеризует методы обучения студентов. Он отмечает, что в начале десятилетия в основу учебного процесса были положены лекционные занятия. С середины десятилетия лекционный метод постепенно начал вытеснять бригадно-лабораторный комплексный метод, который, по мнению автора, ослаблял индивидуальную ответственность студентов за свою учебную работу, культивировал обезличку, что неизбежно приводило к поверхностному изучению программного материала и систематической академизации. Рассказывается о написании и печати учебников и учебных пособий, конспектов лекций преподавателей.

Ключевые слова: институт, техникум, комиссия, метод, учебник.

Отримано: 15.11.2017

УДК 94:378.091:61«19»

Валентин Пагор
(м. Кам'янець-Подільський)

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В МЕДИЧНИХ ВИШАХ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ (20-30-ті рр. ХХ ст.)

У статті йдеться про навчально-методичну роботу в медичних вишах радянської України в 1920-1930-ті рр. Звернено увагу на те, що вона була спрямована на підготовку кваліфікованого фахівця шляхом поглибленої практичної підготовки. Розглянуто напрямки підготовки медичних кадрів, проникнення ідеології марксизму-ленінізму в навчально-виховний процес. Простежено впровадження лекційної, лабораторно-семінарської форм організації навчання та використання бригадного методу. Розглянуто успіхи та невдачі їх використання.

Дослідження підготовлене на основі періодичної преси, яка видавалася в медичних навчальних закладах, матеріалах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Харківського обласного державного архіву, Державного архіву міста Києва. Використано напрацювання дослідників, які вивчали питання вищої медичної освіти та науки УСРР.

Ключові слова: медична освіта, інститути, навчальний процес, лекції, практичні заняття, практика, лікарі, кваліфікація, УСРР.

У грудні 1921 р. відбулася I Всеукраїнська конференція з медичної освіти, під час якої порушили питання організа-

ції навчального процесу та проведення освітньої реформи¹, основною її ідеєю було запровадження нової системи підготовки кадрів, наближеної до виробництва². Кінцевим результатом підготовки у виші мав стати висококваліфікований медичний фахівець, з необхідним багажем теоретичних й особливо практичних знань.

Радянські медичні виші готували лікарів за такими напрямками: 1) лікар-адміністратор (працівник у центральному або периферійному апараті охорони здоров'я, головний лікар); 2) організатор-спеціаліст (директор науково-практичного інституту, лікар-педагог, науковий співробітник); 3) спеціаліст-практик (бактеріолог, хірург, терапевт тощо); 4) лікар з недиференційованою чи малодиференційованою спеціалізацією (сільський лікар, дільничний); 5) лікар, який підвищує свою кваліфікацію (аспірант, інтерн, стажист)³.

У 1920-х рр. повний навчальний курс медичного факультету охоплював 10 семестрів. Навчання студентів тривало 5 років. Навчальний процес умовно поділявся на 3 етапи засвоєння знань. Перший був присвячений вивченню природничих та окремих медичних наук (4 семестри тривалістю 2 роки). Другий – пропедевтичний, націлений на вивчення теоретичних наук з підготовкою до клініки (5-й і 6-й семестри, 1 рік навчання). Третій – клінічний, націлений на практичну підготовку студента (охоплював 7-10-й семестри, тривалістю 2 роки)⁴. Впродовж усього клінічного відділу студенти відвідували амбулаторії та клініки⁵. На п'ятому курсі в більшості медінститутів було дві спеціалізації: лікувальний цикл і санітарно-профілактичний⁶.

Під час реорганізації інститутів виникло чимало питань з навчальними планами⁷. Що ж до форм організації навчання, то на початку 20-х рр. панівною була лекційна робота. Відвідування лекцій для студентів було обов'язковим. Виконання практичних завдань затверджувалося підписом викладача в заліковій книзі студента⁸.

У середині 1920-х рр. поставлено питання про перехід медичних вишів до активних методів і форм організації навчання – семінари та практикуми⁹. З цього часу поряд з лекціями у медичних вишах почали практикувати бригадний та лабораторно-семінарський методи навчання. Влада наголошувала, що потрібно не лише застосовувати семінари і лабораторне навчання, використовувати кабінети і клініки, а й дотримуватися практичних принципів у викладанні дисциплін¹⁰.

Курс на лабораторно-семінарську форму організації занять узяв Київський медінститут¹¹. Зокрема кафедра загаль-

ної гігієни вищу наполягала на тому, щоб надати семінарам академічний характер, залучивши до них студентів¹².

Особливого поширення цей метод навчання набув у першій половині 30-х рр. ХХ ст. У цей час відбувся перехід до нових форм навчання: циклово-комплексного, бригадно-консультаційного, лабораторного, дальтон-план¹³.

Основною академічною одиницею з 1931 р. стала «бригада»¹⁴. У Харківському медінституті за бригадним методом організували навчальну роботу, побут, інтернаціональну діяльність. Очоловували бригади бригадири, яких курирував керівник загальноінститутського бюро. Практикувалися зльоти бригад¹⁵.

Однак, бригадний метод навчання себе не виправдав. Зокрема, 1931 р. у Дніпропетровському медінституті більшість бригад майже не працювали. Як наслідок чого «сильніші студенти поодиноці склали майже все, а слабші залишилися із заборгованістю»¹⁶. У Харківському медінституті повідомляли, що ця система призводила до зниження індивідуальної відповідальності студента за свою роботу¹⁷.

Водночас були прорахунки і в організації лекційної форми викладання¹⁸. У газеті «Рефлекс» Харківського медінституту йшлося про те, що майже всі семінари тривали по 3 години («такі 3-годинні семінари ні в якій мірі не роблять студента активнішим»), а низка лекцій були важкими для сприйняття студентами. Наприклад, професор Грінштейн «який так швидко читає лекції, що дуже трудно вхопити щось від його лекцій». Студенти підраховували, що він читав понад 90 слів на хвилину¹⁹.

У середині 30-х рр. бригадно-лабораторну систему навчання ліквідували і домінуючою знову стала лекційна форма. У Київському медінституті лекції поділялися на систематичні і додаткові. Семінари були контрольні та для перевірки (наприкінці семестру). Їх проводили доценти і старші асистенти, натомість лекції читали переважно професори²⁰.

Студенти першого і другого курсів вивчали анатомію, органічну хімію, фармакологію, гігієну, фізику, психіатрію, гінекологію, акушерство, клініку очей, госпітальну терапевтичну клініку, одонтологію, венеричні хвороби та захворювання шкіри, діагностику, інфекційну клініку та оперативну хірургію, патологічну анатомію, судову медицину та ін.²¹. Студенти третього курсу вивчали бактеріологію, загальну патологію, фармакологію, загальну гігієну, патологічну анатомію, хірургію, діагностику²², четвертокурсники – оперативну хірургію, соціальну гігієну, патологічну анатомію, судову медицину, акушерсько-гінекологічний цикл, захворювання

очей, невропатологію, дитячі захворювання, венеричні та захворювання шкіри²³. Навчання на п'ятому курсі було зорієнтоване переважно на практику. У перелік дисциплін входили професійна гігієна, судова медицина, акушерство, гінекологія, венеричні хвороби та захворювання шкіри, ортопедична клініка, педіатрична анатомія, одонтологічна клініка, клініка очних, нервових, дитячих хвороб та клініка вуха, горла, носа²⁴. Навчальний план студентів V курсу терапевтичного нахилу Одеського медінституту передбачав вивчення таких дисциплін: приватна епідеміологія, соціальна гігієна, рентгенологія, госпітальна хірургічна клініка, госпітальна терапевтична клініка, акушерство і гінекологія, дитяча клініка, основна клініка, клініка нервових захворювань, психіатрія, туберкульоз, шкіро-венерична клініка, судово-медична клініка, фізіотерапія, клініка інфекційних захворювань²⁵.

1930 р. в ході нової хвилі реформи медичної освіти студенти пропонували об'єднати однотипні дисципліни, як-то: нормальну анатомію з гістологією, патологічну анатомію з патологічною фізіологією, топографічну анатомію з оперативною хірургією. Вилучали деякі дисципліни: елементарну фізику, хімію, біологію та ін.²⁶. В інституті були суміжні кафедри, викладачі яких читали дисципліни, які можна було поєднати²⁷.

У 1930 р. на одному з партійних зібрань Харківського медінституту партієць Єфримов скаржився: «До цього часу в інституті ще існує рабський темп (5-8 років навчання), старі традиційні форми й методи підготовки лікарського персоналу»²⁸.

З 1932 р. лекції все частіше знову впроваджували навчальний процес. У Харківському медінституті працювало чимало професорів, до яких студенти неодноразово зверталися з проханнями більше їм читати лекцій (акад. Данілевського, проф. Рубашкіна, проф. Риньова)²⁹. 1935 р. кількість лекційних занять становила 50-60%³⁰.

21 квітня 1936 р. на засіданні ради професорів II Харківського медичного інституту на порядку денному було питання: «Лекція як основне завдання учбового процесу і постановка на кафедрах»³¹, що виявило переважаючу роль цієї форми організації навчання.

У 1936-1937 н.р. основними формами навчального процесу стали лекція та практичні заняття. У Харківському державному фармацевтичному інституті наприкінці 1930-х рр. встановили такі форми занять: а) лекції професорів та доцентів; б) практичні заняття у лабораторіях, аптеках під керівництвом викладачів; в) виробнича і навчальна практика під ке-

рівництвом професорів, доцентів та асистентів; г) самостійна робота студентів; д) консультації³². Навчальний рік мав 2 семестри. Для студентів та аспірантів встановлювалися двічі на рік канікули: зимові (з 25 січня по 6 лютого) і літні (з 1 липня по 31 серпня)³³. Подібне було в І Київському медінституті. Тут лише розширено перелік об'єктів, де проводилися практичні заняття: у лабораторіях, кабінетах, клініках, лікарнях, диспансерах, поліклініках, консультаціях, санітарно-гігієнічних станціях, в аптеках, на промислових підприємствах, підприємствах комунального господарства та інших установах³⁴.

Застосовували й інші методи навчання³⁵. У 1936-1937 н.р. методична робота Харківського медінституту була направлена додатково на розробку т. зв. приватних методик викладання³⁶. З середини 1930-х рр. почали використовувати демонстрацію кінофільмів³⁷.

Для студентів-медиків навчальною метою проводилися екскурсії. Наприклад, молоді Харківського хіміко-фармацевтичного інституту влітку організовували екскурсії з ботаніки, вирощування лікарських рослин³⁸. Студентам Одеського хіміко-фармацевтичного влітку 1924 р. організували навчальну екскурсію до Криму, для ознайомлення з лікарськими рослинами, а також технологією виробництва ліків при ботанічному саду у передмісті Ялти³⁹. Водночас, були й випадки, коли студентів використовували не за призначенням. З Дніпропетровського фармацевтичного технікуму «студентство в період літнього практикуму використовувалося як дешева робоча сила»⁴⁰.

У Київському фармацевтичному технікумі 1925 р. студенти спільно з асистентом кафедри ботаніки М. Вотчалом збирали гербарії, побували в акліматизаційному саду Київського сільськогосподарського інституту⁴¹. 1926 р. студенти Київського медінституту їздили на екскурсію до Москви та Ленінграду⁴². У цих містах також побували 40 студентів Одеського хіміко-фармацевтичного інституту. Всіх їх забезпечували пільговими квитками⁴³. Водночас, у цьому ж році інспектор медосвіти відмовив Дніпропетровському фармацевтичному технікуму в наданні пільгових квитків⁴⁴.

У медвишах розвивалося т. зв. «арапництво», коли студенти з метою отримання заліку влаштували скандали та шантажували викладачів. Розповсюдженням явищем було складання заліків встигаючими студентами за тих, які відставали в навчанні. За такі дії з Харківського медінституту відрахували студента Г. Гермаша⁴⁵.

Загалом, навчально-методична робота в медичних вишах України в 1920-1930-ті рр. була спрямована на підго-

товку кваліфікованого фахівця шляхом поглибленої практичної підготовки. У вищу школу проникла ідеологія марксизму-ленінізму, без якої, на думку влади, неможливо було підготувати радянських лікарів. У навчальні програми введено суспільно-політичний мінімум. Молодь вивчала історію партії. Майбутній фахівець медичної галузі з першого дня навчання потрапляв під ідеологічний вплив, яким була просякнута вся навчально-виховна система. Часто пріоритети між підготовкою кваліфікованого лікаря та обізнаного марксиста-ленініста зрівнювалися.

Примітки:

1. Лиманский М.Е. Высшая медицинская школа на Украине в годы становления советской власти // *Очерки истории высшего медицинского образования и научных медицинских школ на Украине* / [под ред.: В.Д. Братуся, А.А. Михнева, К.Ф. Дупленко, Р.Я. Бенюмова]. Київ: Здоров'я, 1965. С. 55.
2. М.З. Вопросы профессионального образования // *Всеукраинское савещания по народному образованию: бюллетень Организационного Бюро по созыву Савещания*. Харьков. 1920. 21 августа. № 1. С. 1.
3. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Ч. II (1924-1930 гг.). Спр. 2010. Арк. 142.
4. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 430. Арк. 67.
5. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 430. Арк. 69.
6. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 734. Арк. 136.
7. И.Н. Участие студенчества в разработке учебных планов // *Студент революции*. Харьков. 1922. № 1. С. 55-57. Держархів міста Києва. Ф.р. 352. Оп. 1. Спр. 2521. Арк. 3; Струев И.А. Институты усовершенствования врачей Украины и их место в истории высшего медицинского образования // *Очерки истории высшего медицинского образования и научных медицинских школ на Украине* / [под ред.: В.Д. Братуся, А.А. Михнева, К.Ф. Дупленко, Р.Я. Бенюмова]. Київ: Здоров'я, 1965. С. 78; Від виробищу – до станціонарного факультету // *За соціалістичні медкадри*. Дніпропетровськ. 1935. №43 (100). С. 2.; А. Хаос в Харківському Медінституті // *Студент революції*. 1929. № 1-2. С. 61-63.
8. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 430. Арк. 67.
9. ЦДАВО України. Ф.166. Оп.6. Спр. 5515. Арк. 38.
10. Організація занять в вищій школі // *Комуніст: часопис центральний Харківського губернського комітетів Комуністичної партії (більшовиків) України*. Харків. 1920. 2 июля. № 147. С. 2.
11. Лифиц. За два года (О научном обществе Киевского Мединститута) [продовження] // *Студент революции*. 1925. № 3. С. 50.
12. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 3. Спр. 719. Арк. 10.
13. Угода на соцзмагання між медінститутами України // *За соціалістичні медкадри*. 1931. 26 жовтня. №7. С. 4.

14. За дійсність академбригаду // *За соціалістичні медкадри*. 1931. 27 червня. №3. С. 2.
15. Центр комсомольської роботи – бригада // *Рефлекс*. Харків. 1930. 16 лютого. №11(51). С. 4.
16. За якість навчання // *За соціалістичні медкадри*. 1931. 26 жовтня. №7. С. 3.
17. Держархів Харківської області. Ф.р. 1584. Оп. 21. Спр. 1. Арк. 22.
18. Загородський. Увагу робітфаку // *Червоний медик*. Київ. 1933. № 54. 1 липня. С. 1
19. Про лекційні семінари 4-го курсу // *Рефлекс*. 1930. 9 листопада. №6(64). С. 2.
20. Держархів міста Києва. Ф.р. 352. Оп. 1. Спр. 195а. Арк. 8-9.
21. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 1. Спр. 1121. Арк. 6.
22. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 420. Арк. 4.
23. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 420. Арк. 4.
24. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 420. Арк. 4зв.
25. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 439. Арк. 63.
26. Колективна думка студентів (2-го гуртка, 3 курсу) // *Рефлекс*. 1930. 5 січня. №9(49). С. 2.
27. Треба прискорювати темпи перебудови вишу // *Рефлекс*. 1930. 19 січня. №10(50). С. 3.
28. Обличчя партійної організації ХМІ: доповідь тов. Єфрімова про підсумки перевірки на прикінцевому зібранні // *Рефлекс*. 1930. 19 січня. №10(50). С. 2.
29. Держархів Харківської області. Ф.р. 1584. Оп. 21. Спр. 1. Арк. 20-21.
30. Очерки истории Харьковского медицинского института / [редкол.: Б.А. Задорожній (отв. ред., Б.В. Алешин, В.А. Белоусов, В.В. Бобин (отв. секретарь), И.И. Грищенко (зам. отв. редактора) и др.]. Харьков, 1969. С. 42.
31. Держархів Харківської області. Ф.р. 4117. Оп. 5. Спр. 1. Арк. 21.
32. Держархів Харківської області. Ф.р. 4093. Оп. 6. Спр. 1. Арк. 8.
33. Держархів Харківської області. Ф.р. 4093. Оп. 6. Спр. 1. Арк. 10.
34. Держархів міста Києва. Ф.р. 352. Оп. 1. Спр. 2521. Арк. 3.
35. Держархів Харківської області. Ф.р. 1584. Оп. 21. Спр. 1. Арк. 26.
36. Перебудуймо систему навчання. З доповіді декана педфаку проф. Рубашкіна на засіданні факультету // *Рефлекс*. 1930. 19 січня. №10(50). С. 3.
37. Держархів Харківської області. Ф.р. 1584. Оп. 21. Спр. 1. Арк. 21.
38. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 2. Спр. 415. Арк. 7.
39. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 537. Арк. 52.
40. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5876. Арк. 54вз.
41. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 4. Спр. 534. Арк. 137.
42. Прейс К. Потрібні екскурсії // *Студент революції*. 1927. № 8. С. 22.
43. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5556. Арк. 18.
44. ЦДАВО України. Ф. 166. Оп. 6. Спр. 5872. Арк. 25.
45. Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928). Колективна монографія / [відп. ред. С. Кульчицький]. Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. Т. 1. С. 596-597.

В статье говорится об учебно-методической работе в медицинских вузах советской Украины в 1920-1930-е гг. Обращено внимание на то, что она была направлена на подготовку квалифицированного специалиста путем углубленной практической подготовки. Рассмотрены направления подготовки медицинских кадров и проникновение идеологии марксизма-ленинизма в учебно-воспитательный процесс. Прослежено внедрения лекционной, лабораторно-семинарской форм организации обучения и использования бригадного метода. Рассмотрены успехи и неудачи их использования.

Исследование подготовлено на основе периодической печати, которая издавалась в медицинских учебных заведениях, материалах Центрального государственного архива высших органов власти и управления Украины, Центрального государственного архива общественных объединений Украины, Харьковского областного государственного архива, Государственного архива города Киева. Используются наработки исследователей, изучавших вопросы высшего медицинского образования и науки УССР.

Ключевые слова: медицинское образование, институты, учебный процесс, лекции, практические занятия, врачи, квалификация, УССР.

Отримано: 06.11.2017